

DE OERKNAL VAN HET CHRISTENDOM

Jacob Slavenburg

DE OERKNAL VAN
HET CHRISTENDOM

Een subtitel

2003

ROZEKRUIS PERS – HAARLEM – NEDERLAND

INLEIDING 7

PROLOOG 9

DEEL I: HET BEGIN

1. Jezus van Nazareth; droom of werkelijkheid? 12
Heeft Jezus wel echt bestaan? – De overlevering – De historische Jezus – De onthistorische Jezus – Het leven van Jezus – Testament

2. De oudste christenen; het joodse christendom 25
Jezus is nooit christen geweest – Joodse christenen – Christus-visioenen – Woorden als weg naar het Koninkrijk – Inwijdingsreligie – De geheime woorden – Gemeenschapsleven

3. Paulus, de grote antignost? 39
Bekleed met Christus – De gnostische Paulus – Wederkomst en eindtijdverwachting

4. Prelude op de grote verandering 45
God is één – De val van Jeruzalem – Een, twee, in de maat...

Eerste intermezzo – een mystieke dans 51

DEEL II: HET BEGIN VAN HET EINDE

5. De eerste vaders melden zich 62
Apostolische Vaders – De leringen van Jezus – De glorieuze marteldood – Justinus de Martelaar – De Logos

6. Christelijke leraren 70
Gnosis – Simon de Magiër en de Almoeder Helena – Een 'ketter' in het badhuis – Reïncarnatie – De menselijke begeerte – De liefdeskus – Magie – Alexandrijnse wijsheid – De engelenmachten van Basilides – Een joods-christelijke erfgenaam – Isidorus en de lichamelijke lust

7. Vele wegen leiden naar Rome 89
Van Alexandrië naar Rome – De blijde boodschap der waarheid – Samen-

	<i>hang – De vrouw van God – Een herberg vol demonen – Geestelijke, zielige en stofmensen – Het evangelie van de ‘vreemde’ god – Vier knuppels – Met het badwater ook het kind weggegooid – Een werd tot twee</i>	
8.	Het christendom wordt reactionair <i>Marcus de vrouwenlokker – Hoe brutaal zijn de vrouwen! – De kerkvaders – Drie pijlers voor een verengd christelijk geloof – Een juridisch voorbehoud – De vrouw veroordeeld, de geest ontkend – Academia – Twee leerlingen van een zakkendrager – Geest, ziel en lichaam – Christus en de mens zijn één</i>	106
	Tweede intermezzo – Gnosis	124
DEEL III: HET EINDE		
9.	Op zoek naar loutering <i>Martelaren – Bezit – Eten en drinken – Ontbouding – Monniken – Maagden – In naam van Christus?</i>	148
10.	Drie muren: leer, gezag en canon <i>Het eerste concilie – De strijd gaat door – Orde moet zijn – Geloofsbelijdenis – De leer – Het einde van een cultuur – Een strijd op leven en dood – Nogmaals: het gezag – Het Woord ingeperkt – Valsheid in geschrifte – ‘Correcties’ – Een Woord dat niet meer uitgesproken mag worden</i>	161
	EPILOOG	177
	NOTEN	179

INLEIDING

De oerknal van het christendom. Als een explosie van Licht openbaarde zich ongeveer tweeduizend jaar geleden dat wat wij later het christendom zijn gaan noemen. Het Licht verspreidde zich over de wereld tot in de diepste aardlagen. Na zo'n uitbarsting wordt het Licht gaandeweg weer zwakker. Een nieuwe periode van duisternis lijkt dan aangebroken. Maar het Licht is nooit echt weg. Het is als het ware gekluisterd. Het is een beetje als in die bekende gnostische mythe die we gevonden hebben in de *Nag Hammadi-ge-schriften*: de heerser van de duisternis denkt dat hij god zelf is en roept zich tot hoogste macht uit. Maar om dit te logenstraffen doorklieft vanuit de ware goddelijke Lichtwereld boven hem een lichtflits zijn duistere wereld en zet zich vast in de kern van alle dingen en bovenal in de mens. De duistere wereld is opgetogen over het Licht, maar kan het niet vasthouden. En zo blijft, volgens de mythe, het Licht gevangen in de mens, totdat deze in staat is om het te bevrijden.

Na de oerknal van de *Logos*-indaling werd het licht geleidelijk zwakker. De Christus-visioenen – algemeen in de eerste decennia na de dood van Jezus – namen in helderheid af. Het christendom werd een organisatie, in plaats van een bewogen beweging. De impuls werd langzaam maar zeker tot dogma. Leergezag ging de plaats innemen van de levende ervaring.

Daardoor is men veel vergeten uit die allereerste tijd, zo direct na de oerknal. Men wist zelfs niet meer van de oerknal af. Men begreep niet meer wat er precies gebeurd was en op welke manier dat doorwerkte. Het Licht was er, maar de duisternis kon het niet aan. Slechts enkelen konden er nog bij.

Dit boek vertelt iets over deze ongemeen boeiende geschiedenis. Het is geen kerk- of godsdienst-geschiedenis in de traditionele zin van het woord. En zeker is het geen aanklacht tegen de kerk. Dingen gaan zoals ze gaan. Dat nodigt ons uit om ze te begrijpen, om de diepere achtergrond te leren verstaan.

Het boek kent drie delen en twee intermezzo's. Het eerste deel gaat over de oerknal. Hoe openbaarde deze zich en hoe resoneerde hij door in zijn directe

omgeving? Was Jezus diegene die men later van hem gemaakt heeft? Waarom werden de vroegste christenen, de directe volgelingen van Jezus, later niet meer begrepen en zelfs tot kettters verklaard? En Paulus, was dat wel die fervente anti-agnosticus zoals sommige theologen ons proberen te doen geloven?

Het tweede deel markeert een geleidelijke overgang. Enerzijds spat de vreugde van de Christus-beleving in het eigen hart er vanaf, zoals bij de grote Alexandrijnen, anderzijds groeit er een beweging die alles wil inkaderen tot een strakke organisatie met een vast omschreven leer. Die twee stromingen buitelen als het ware door elkaar heen.

In het derde deel blijkt het laatste zozeer de overhand gekregen te hebben dat het vrije woord onderdrukt en veroordeeld wordt. De geschriften worden aangepast en de *Logos* wordt monddood gemaakt. Het lijkt een voorlopig einde.

De auteur heeft gebruik gemaakt van de nieuwste inzichten van de bijbelwetenschap. Hij schreef over dit onderwerp al eerder nauwgezette studies. In dit boek voegt hij een dimensie toe, namelijk datgene wat door vrije geesten altijd echt geweten is; ook dat is in zijn ogen wetenschap.

PROLOOG

Het is druk op de beschutte plek bij de Jordaan. Het lover filtert de warmte van de brandende zon. Dames en heren in witte jurken wachten tot het hun beurt is om door een priester ondergedompeld te worden in het Jordaanwater. De priester, ook in het wit, staat tot zijn borst in het water. De dopelingen zijn vandaag voornamelijk Amerikaanse toeristen. Buikige heren en grijze dames komen na de handeling weer proestend boven op het moment dat de priester zijn zegespreuk uitspreekt.

Ter wille van de politieke problemen en ten gerieve van de toeristen wordt deze nabootsing van de doop van Jezus in de Jordaan op een veilige plaats gehouden, net onder het Meer van Tiberias. Toen Jezus gedoopt werd door Johannes was dat even benoorden de Dode Zee, een honderd kilometer verder stroomafwaarts. Het is een redelijk onbeschutte plek, midden in de woestijn. Volgens overleveringen predikte en doopte daar Johannes de Doper, van wie wel gezegd wordt dat het een Esseen was.

De vergeten traditie wil dat de doop van Jezus plaats vond op 6 januari. Het jaartal moet, de evangeliën reconstruerende, zo ongeveer 27 na Christus zijn geweest. Maar exact weten we het niet. En toch vond toen, op dat moment, een gebeurtenis van kosmische omvang plaats. Het was de oerknal waaruit het christendom geboren werd.

We zijn het bijna vergeten.

En toch beginnen alle vier de bijbelse evangelisten met deze gebeurtenis: Jezus wordt gedoopt door Johannes. Zeker, de evangelisten Mattheus en Lucas lijken hun evangelie niet te beginnen met de doop maar met een pakkend geboorteverhaal. De verhalen van beiden lopen aanzienlijk uiteen. En het is vrijwel zeker dat deze story's later aan de evangeliën zijn toegevoegd. Ook de evangeliën volgens Mattheus en Lucas begonnen oorspronkelijk met een beschrijving van de doop in de Jordaan.

Maar niet alleen de vier evangelisten van wie het in de vierde eeuw de kerk behaagd heeft ze op te nemen in de canon van het Nieuwe Testament; ook andere vroeg-christelijke bronnen vermelden de doop als een gebeurtenis waar heel bijzondere dingen plaatsvonden. De plaats werd op dat

moment omgeven door een groot licht, zo lezen we. In andere teksten is er sprake van een vuur. En van een stem die zegt:

‘Jij bent mijn geliefde zoon. Heden heb ik je verwekt.’

Zo heeft het oorspronkelijk ook in het Nieuwe Testament gestaan.

Later heeft men dat veranderd.

Alleen het *Evangelie van Johannes* is aan de retouche ontsnapt. Want de mystieke schrijver van dit evangelie laat de beschrijving van de doop voorafgaan door een duizelingwekkende proloog. Daarin is te lezen dat de *Logos*, het Woord, vlees werd. De goddelijke *Logos*, in de manifestatie van de Christus, incarneerde in een mens van vlees en bloed.

‘Ja, het Woord is vlees geworden! Hij is onder ons zijn tent komen opslaan en we hebben zijn heerlijkheid gezien, de heerlijkheid die hij als eengeboren zoon aan de Vader ontleende, vervuld als hij was van genade en waarheid.’

Daar, op die januaridag, werd Jezus tot Christus. Het was een geboorte. Het was een oorverdovende oerknal. Voor wie oren hebben, die hore...

DEEL I

HET BEGIN

I. JEZUS VAN NAZARETH; DROOM OF WERKELIJKHEID?

Heeft Jezus wel echt bestaan?

Sceptici door de eeuwen heen hebben er lange tijd aan getwijfeld. Heeft Jezus ooit wel bestaan? Is de hele geschiedenis van het christendom niet gebaseerd op een mythe? Op een onpersoonlijk idee, op succesvolle manier uitgewerkt? Te beginnen door de evangelisten.¹

Alleen die gedachte al stuitte op groot verzet bij alles wat christelijk heette, kerken voorop.² Tegenwerpingen waren echter meer van emotionele dan van rationele aard. Want, inderdaad, het moet gezegd: buiten christelijke bronnen zijn er geen harde bewijzen dat Jezus ooit geleefd zou hebben. Iemand aan wie zoveel spectaculaire zaken zijn toegeschreven, moet toch wel minstens sporen nagelaten hebben bij ook niet-christelijke schrijvers, vinden sceptici.

Dat schreeuwt om een antwoord. En zo zijn er dan inderdaad christelijke schrijvers als Josh McDowell³, geliefd bij de *Evangelische Omroep*, die met een waslijstje namen komen: Thallus, Mara Bar-Sarapion, Flavius Josephus, Plinius de Jongere, Tacitus, Suetonius, Lucianus, Justinus de Martelaar en Tertullianus. Dat klinkt wel overtuigend. Al vallen de laatste twee af, dat waren christenen. Toch is die Justinus wel interessant. Onbetrouwbaar, want christen, maar in een twistgesprek met een zekere Trypho, een jood, maakt de laatste, een niet-christen, gewag van Jezus, die hij een magiër en een bedrieger van het volk noemt.⁴ Niet erg vleierend. Dat is ook niet het joodse geschrift *Sanbedrin*:

Op vrijdag aan de vooravond van Pasen hing men Jesu op. En een omroeper ging veertig dagen voor hem uit: 'Hij (Jesu) zal uitgaan om gestenigd te worden omdat hij magie heeft bedreven en Israël verleid en verzocht heeft. Laat ieder die ontlastende verklaringen aan kan voeren naar voren komen en voor hem pleiten. Doch zij vonden voor hem geen ontlastende verklaringen en hingen hem op vrijdag aan de vooravond van Pasen op?'

En dan is daar tot overmaat van ramp de joodse *Toledoth Yeshu*. Daarin wordt verteld hoe een zekere Joseph Pandera een vrouw verkracht zou hebben. En dat wordt, helaas in sommige culturen nog steeds, het slachtoffer zwaarder aangerekend dan de dader. En in dit geval was het zelfs de vrouw van een ander, van een zekere Johanan. Ze heette Miriam. Maria zouden wij zeggen. En negen maanden later werd een kind geboren, Yeshu. Yeshu vluchtte later om deze schande naar Galilea. Daar ontdekte hij de naam van God. En hij naaide die in zijn dij om hem nooit meer te vergeten en altijd bij zich te hebben. Hij verklaarde ook de Messias te zijn en zo werd hij op de avond voor Pasen ter dood gebracht.⁶

Logisch, zou je zeggen, dat Jezus in de joodse literatuur genoemd wordt. Al is het niet op een manier die prettig aandoet. De Duitse wetenschapper Johann Maier heeft echter overtuigend aangetoond dat Jezus in de rabbijnse literatuur heel weinig voorkomt. In de *Talmoed* komen geen oorspronkelijke teksten over Jezus voor. De weinige verwijzingen die er zijn, zoals de hierboven weergegeven, dateren uit de tijd dat het anti-christelijke jodendom, als reactie op de christelijke anti-joodse polemiek, naar antwoorden zocht.⁷ Zo gaat de *Toledoth Yeshu* terug tot de zesde eeuw.⁸ De mythe is ouder en redelijk hardnekkig. In het begin van de derde eeuw reageerde de christelijke kerkvader Origenes op een geschrift uit 178 na Christus van een zekere Celsus. Celsus was een heiden. En die poneerde de mening dat Jezus de geboorte uit een maagd zelf verzonnen zou hebben. Hij zou de zoon zijn geweest van ‘een arme plattelandsvrouw’

...die met spinnen in haar levensonderhoud voorzag. Dit nadat ze door haar echtgenoot, een timmerman, buiten de deur was gezet omdat ze veroordeeld was wegens overspel. Nadat ze door haar echtgenoot verdreven was en een tijdlang rondgezworven had, werd Jezus, een onecht kind, in schande geboren. Uit pure armoede verhuurde deze zichzelf later in Egypte als knecht. Daar verkreeg hij wonderbaarlijke krachten... Toen hij terugkeerde naar zijn eigen land was hij zo opgetogen over zijn gaven dat hij zichzelf tot God uitriep.⁹

Verderop in het verweerschrift tegen Celsus wordt de naam van de vader van Jezus genoemd, ‘een zekere soldaat, genaamd Panthera.’¹⁰

We zien hier hetzelfde patroon. Volgens Maier echter werd de joodse Ben-Stada/Ben-Pandera-figuur, waaruit Panthera is voortgekomen, pas in een later stadium met Jezus vereenzelvigd.¹¹ Dus staan we wat niet-christelijke bronnen over het bestaan van Jezus betreft weer met lege handen.

De Romeinen

En dan hebben we nog het rijtje namen dat McDowell opsomt? Dus toch niet-christelijke bewijzen. Maar de wens is hier de vader van de gedachte. Kijk maar.

Rond 52 na Christus maakt Thallus, een vrijgekochte Samaritaanse slaaf van keizer Tiberius, in zijn ‘Geschiedenis van Griekenland en Asia (Klein-Azië)’ gewag van een zonne-eclips enkele decennia terug. Verder niets. Maar honderdenzeventig jaar later schrijft de christelijke auteur Julius Africanus dat ‘Thallus in zijn derde boek over de geschiedenis de duisternis (bij Jezus’ dood – JS), naar het mij schijnt zonder reden, uitlegt als een zonne-eclips.’¹² Thallus refereerde niet aan Jezus, alleen aan een zonne-eclips. En dat gebruikte een latere christen als bewijs voor het bestaan van een niet-christelijke bron over Jezus.

Van de Syriër Mara Bar-Sarapion is uit de eerste eeuw een brief bewaard gebleven aan zijn studerende zoon in Edessa, waarin hij schrijft dat de joden hun wijze koning, die een nieuwe wet verkondigd had, hebben geëxecuteerd. Ook dit is een bron uit de tweede hand, mocht met die wijze koning al Jezus bedoeld zijn.

Plinius de Jongere schreef in 112 na Christus dat christenen een hymne zongen aan Christus als aan een god. Ook dit is geen primaire informatie maar iets van horen zeggen.

Tacitus maakt ongeveer in dezelfde tijd, in zijn geschiedschrijving over onder andere keizer Nero en de legendarische brand in Rome, een notitie over de christenen: Christus, de naamgever van deze sekte, was onder de regering van Tiberius ter dood veroordeeld door een vonnis van de procurator Pontius Pilatus.¹³ Tacitus herhaalt hier echter wat christenen hem verteld hebben. Dat blijkt al uit de verkeerde benaming procurator voor Pontius Pilatus, hij was prefect.

Verder zijn daar dan nog Gaius Suetonius (ook ca. 120 na Christus) die rept over een oproer onder de joden op instigatie van een zekere Chrestus.¹⁴ Of Suetonius in zijn geschiedkundig werk met Chrestos Christus bedoelde is dubieus. De naam Chrestos (Grieks: de Goede) kwam meer voor en ook hij heeft zijn informatie niet uit de eerste hand.

Datzelfde geldt ook voor Lucianus die rond 175 na Christus refereert aan ‘de man die gekruisigd is in Palestina omdat hij een nieuwe cultus in de wereld introduceerde.’¹⁵